

ПРОБЛЕМЪТ ЗА ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ СПОСОБНОСТИ В ПОДГОТОВКАТА НА СТУДЕНТИТЕ

Наталия Морева, Веселина Петрова

В съвременното обществено развитие на човешките способности привличат вниманието на изследователите, тъй като от тях зависи не само индивидуалният успех, а и качеството на постиженията във всяка дейност. Един от решаващите фактори за изграждане на способни личности е учителят с неговите педагогическите способности. Както е известно, педагогическите способности са индивидуално-психологически особености на субекта на педагогическата дейност, които са вътрешно свързани със способностите на човека и се приемат за една от характерните му черти.

При дефиниране на педагогическите способности обикновено се съобразява популярното определение за способностите, в което е конкретизирано, че това са такива устойчиви индивидуални психически свойства на личността, които се явяват условие за успешно изпълнение на една или няколко вида дейности. Огромното разнообразие на човешките дейности, от своя страна, налага знанията за способностите да се систематизират, за да се подпомогне изучаването им. Прието е способностите да се диференцират в две групи: общи и специални. Макар формирането и усъвършенстването им да зависи от много фактори, многократно е потвърдено, че те възникват и се развиват в процеса на дейността, зависят от знанията, уменията в определена област.

Педагогическите способности се проявяват, развиват и усъвършенстват в дейности, предвидени за усвояване на учителската професия. Като всички останали професионални способности и те са съвкупност от устойчиви, но същевременно и променящи се под влияние на възпитанието индивидуално-психологически особености на човека. Изходна точка при формирането на педагогическите способности е професионалната компетентност. Въз основа на професионалната си компетентност преподавателите и студентите ускоряват диагностицирането на педагогическите способности. Характеризират равнището на индивидуалните педагогически способности, разграничават даровитите, талантливите учители и се увличат от примера им. Доказано е също, че при наличие на професионална компетентност е възможна даже известна компенсация, тъй като отделен елемент на педагогическите способности може да се замени с друг. Основният проблем при подготовката на всеки бъдещ учител е как да се определят силните и

слабите му страни още в годините на обучението, когато овладява педагогическата дейност, за да е убеден, че ще може сам да я осъществява успешно, да подхожда творчески, да се стреми към новаторство и да гарантира най-високи постижения на всеки свой възпитаник.

При разрешаване на педагогическите проблеми на формирането на способностите се има предвид, че все още няма единно мнение за способностите и за педагогическите способности в частност. Въпреки това в теорията и практиката на професионалното обучение е прието становището на Н. В. Кузмина, че педагогическите способности се отнасят към специалните (6). Те са самостоятелна подструктура на организаторските способности, които са необходими на всички работещи с хора. Обаче едновременно се включват в структурата на организаторските способности и в структурата на способностите към умствен труд. Тези две групи в редица професии могат да съществуват и независимо една от друга, но в педагогическата дейност е невъзможно разделянето им. Не е случайно уточнението на Н. Ф. Гониолин, че педагогическите способности са особен вид надареност, доколкото педагогическата дейност като цяло е много разнообразна (2).

Една от целите на съвременното висше училище е създаване на талантиливи учители. Затова в обучение се съобразява тезата, че съществува връзка между таланта, личността и характера като цяло. От разнообразните признаци на таланта се акцентува върху следните три, които се поставят на вниманието на студентите, а именно: многостранност на образованието на личността и способностите; осъзнаване и овладяване на своите способности; включване на способностите в своя характер.

Важен е и фактът, че личността на учителя съществено се отличава от личностите с други професии. От съпътстващите свойства на личността, които играят значителна роля в педагогическата работа, се отделят организираност, трудоспособност, любознателност, самообладание, активност, настойчивост, съсредоточеност и разпределяемост на вниманието. Ключово място в структурата на педагогическите способности заема педагогическият такт, тъй като при достатъчно висока негова изразеност той може да компенсира отсъствието на много други способности. Особеността му се заключава в това, че тактът в значителна степен зависи от уменията за преобразуване на личния опит.

Във всичко уточнено дотук студентът едва ли би се ориентирал добре. За да извърши правилна оценка на професионалните педагогически способности, трябва да се ръководи по теоретично обоснована схема. К. К. Платонов приема, че в нея особеностите на личността трябва да са централно звено и да се изявяват в: разбиране на психологическите особености на дадената трудова дейност и частност причините за най-типичните погрешни

действия; съпоставяне на тези особености на психологическата структура с достатъчно разностранно изучаване на личността; изясняване на експертното заключение, основаващо се на всестранното съпоставяне с тези две структури със задължително отчитане на компенсаторните възможности на личността (9). Многогранността на педагогическата дейност не позволява свеждането на способностите на учителя до отделните свойства на човека (2). Като се разкриват особеностите на педагогическите способности и тяхното съдържание, се тръгва от това, че в нейната основа лежат умствените способности, а за някои категории учители и способността за научна дейност.

Психологическата същност на общите способности за умствен труд се заключава в следното. Способностите за умствен труд преимуществено се отнасят към процеса на мислене. Физиологически те означават такова равнище на аналитико-синтетична дейност, на което се осъществява систематизация на връзките и подвижната зависимост между първата и втората сигнална система. Тези способности преди всичко включват в себе си качества като: съобразителност, т.е. бързина на умствената ориентировка, находчивост, критичност, умствена продуктивност.

Равнището на умствените способности се определя от: словесното разбиране като способност да се разбират идеи и да се изразяват свои мисли с думи; богатство на речника; способност за решаване на проблеми, предвиждания, планиране на действия, чрез използване на свой опит; памет; способност за бързо и правилно извършване на абстрактни операции; наличие на пространствени представи, възприемане на пространствени отношения и връзки; умение за установяване на сходството и различието между предметите и явленията. Всички тези качества заедно с вече разгледаните образуват така наречената интелектуална надареност като един от компонентите на способността за умствен труд. Още един компонент се явява способността на човека емоционално да обхваща и изразява определено съдържание, като се концентрира в него и влага своите душевни сили (8, 27–28).

Учителят винаги работи с уникални индивидуалности в точно определено време и още по-точно в недостиг на време. Много често му се налага да се ориентира в сложни социални взаимоотношения и да се доверява на своята интуиция. Тя е особена форма на мислене като опосредствано второсигнално отражение на обективната реалност. Включва се в мисленето наред със съжденията, нагледно-действеното и логическото мислене, мисленето на вероятности, въображението и диалектичното мислене. Интуицията не може да се замести с логическото познание,

което се основава на съзнателния анализ на специално обхванати факти, ако човек, разбиращ решението по интуиция, обикновено се обосновава с думите: “Сам не разбирам защо, но чувствам, че така трябва да извърша това.” Значението на интуицията се състои в това, че интуитивните изводи в силата на бързината на тяхното получаване са полезни в процеса на умствения труд. Способността към интуиция е елементарна способност, която влиза в много сложни способности.

Тук основателно възниква и въпросът за състава на педагогическите способности. Чрез съпоставяне на публикациите по него не е трудно да се установи, че все още е дискуссионен. Така например още през 60-те години на миналия век изследователи като Н. Д. Левитов, Ф. Н. Гоноболин застъпват различни становища. Н. Д. Левитов защитава тезата за пет основни педагогически способности и ги конкретизира в: способност за предаване на децата на знания в кратка и интересна форма; способност да разбира учениците, която се базира на наблюдателността; самостоятелен и творчески характер на мисленето; находчивост или бързо и точно ориентиране; организаторски способности, необходими както за осигуряване на системата на работа на самия учител, така и за създаване на добър ученически колектив (7, 411).

Ф. Н. Гоноболин детайлизира съдържанието на педагогическите способности, които Н. Д. Левитов уточнява, и определя дванадесет способности. Сходствата между тях дават основания да се обобщят в групи. Така например способността за преработване на учебния материал и превръщането му в достъпен за учащите се и способността за свързване на учебния материал с живота образуват една група на дидактическите способности, които пък са аналогични на по-общата способност, която Н. Ф. Левитов формулира като способност “за предаване на знанията в кратка и интересна форма”. Втората група способности е близка по съдържание с рефлексивно-гностичните способности на човека и в педагогическата дейност се проявява чрез: разбиране на ученика от учителя, интерес към децата, творчество в работата, наблюдателност по отношение на децата. От съвременна гледна точка третата група се състои от интерактивно-комуникативни способности и включва: педагогически волево влияние над децата, педагогическа високостепенност, педагогически такт, способност за организиране на детския колектив. Към четвъртата група причислява способности, които характеризират съдържателността, яркостта, образността и убедителността на речта на учителя.

През 70-те години В. А. Крутечки представя девет педагогически способности: дидактически способности, академически способности,

перцептивни способности, речеви способности, организаторски способности, авторитарни способности, комуникативни способности, педагогическо въображение, способност за разпределяне на вниманието (4, 294–299).

От направеното описание на деветте групи педагогически способности се установява, че В. А. Крутеcki включва личностни качества, които в педагогическата дейност се изявяват чрез определени действия, умения. Има и умения, които се установяват в съдържанието на няколко способности. Типичен е примерът с умението за организиране, което се проявява не само в процеса на преподаването чрез дидактическите способности, а и при организиране на самостоятелната работа на учащите се, при организиране на сътрудничество с представители на възпитателните фактори и пр. Перцептивните способности се изявяват с умения, които са много близки до “способността за разпределяне на вниманието”. Тези факти дават основание да се приеме, че определени професионални действия (умения), с които учителите ежедневно си служат при реализиране на една или друга функция, се основават на няколко способности.

За уточняване на вътрешните зависимости между педагогическите способности е необходимо изясняване на тяхната структура. Значителен е приносът на Н. В. Кузмина и сътрудниците от нейната школа. Формирането и развитието на способностите на субекта е анализирано в педагогическата дейност и е оценено като условие за нейната успешност.

Н. В. Кузмина уточнява пет структурни и пет функционални елемента на педагогическата система. Към структурните елементи включва: целите, учебната информация, средствата за комуникация, учащите се и учителите, а към функционалните елементи: изследователски, проектировъчен, конструктивен, комуникативен, организаторски. Като функционални елементи на индивидуалната педагогическа дейност конкретизира: гностичен, изследователски, проектировъчен, конструктивен, комуникативен, организаторски, въз основа на които определя пет големи групи общи едноименни способности.

Приема, че педагогическите способности са специфична форма на чувствителност на учителя, проявявана: първо, от субекта на дейността към обекта, процеса и резултата от собствената дейност и второ, към учащите се като субект на общуване, познание, труд. Авторката отделя две равнища на педагогически способности: перцептивно-рефлексивни и проективни. Първото равнище (перцептивно-рефлексивното) включва три вида чувствителност: чувство за обекта, свързано с емпатия и оценка за съвпадането на потребностите на учащите се и предявяваните изисквания

към тях; чувство за мяра или такт и чувство за съпричастност. Тези прояви на чувствителността са в основата на педагогическата интуиция.

Проективните способности Н. В. Кузмина определя за второ равнище на педагогическите способности и ги характеризира чрез чувствителността за създаване на нови, продуктивни способности за обучение. На това равнище включва гностическите, проектировъчните, конструктивните, комуникативните и организаторските способности. Същевременно уточнява, че при отсъствие на всяка от тези способности се проявява конкретна форма на неспособност. *Гностичните способности* се измяват в бързо и творческо овладяване на методите за обучение на учащите се, в изобретяване на способности за обучение. Посредством гностическите способности учителят си осигурява информация за своите ученици и за себе си. *Проективните способности* му позволяват да си представи крайния резултат от възпитаващото обучение в цел и подцели, да ги разположи през периода на обучение, за да подготви обучаващите се за самостоятелно решаване на задачи. *Конструктивните способности* се проявяват в създаване на творческа работна атмосфера на съвместно сътрудничество, активност, в чувствителност към построяване на урока за постигане на най-висока степен на съответствие между поставената цел на развитие и саморазвитието на обучавания. *Комуникативните способности* служат за установяване на контакт посредством педагогически целесъобразни отношения. Н. В. Кузмина определя и четири фактора, които обезпечават комуникативните способности: способност към идентификация, чувствителност към индивидуалните особености на учащите се, добре развита интуиция, сугестивни свойства (5, 56). Към тях И. А. Зимняя допълва пети фактор – речевата култура, която конкретизира в съдържателност, насоченост, въздейственост (3, 198).

Организаторските способности се проявяват в избирателна чувствителност към способите на организация на учащите се в групата, при усвояване на учебния материал, самоорганизацията на обучаващите се, в самоорганизацията на собствената дейност на учителя.

Н. В. Кузмина уточнява зависимостта между педагогическите способности с общите и специалните. Тя отбелязва, че формирането на педагогическите способности е възможно само при високо равнище на развитие на общите способности (наблюдателност, мислене, въображение), а специалните способности (поетични, писателски, артистични и др.) могат да се включат в педагогическата дейност при наличие на педагогическа насоченост и педагогически способности за тяхното по-нататъшно развитие. Важно е и уточнението, че съчетаването на педагогическите способности с другите не може да се оцени еднопосочно. Специалните способности

понякога подпомагат педагогическите способности, но в някои случаи са неутрални, а в други пречат.

За разлика от Н. В. Кузмина, която приема чувствителността за основа на диференцирането на способностите, Н. А. Аминов акцентува върху успешността. Отделя два вида успешност: индивидуална (достиженията на човека по отношение на самия себе си във времето) и социална (достижение на един човек по отношение на достиженията на другите хора). Първият вид е индивидуалната (ресурсната) успешност, а втория – конкурентноспособността. Индивидуалните, ресурсните способности за постижение на успеха по своята същност са инструментални, в които влизат общите (перцептивните) и специалните (емоционални, волеви, мнемически, атенционни, имагинативни) способности. Н. А. Аминов нарича способностите терминални и конкретизира, че те осигуряват и повишават конкурентноспособността на човека. Терминалната способност за педагогическа дейност предполага в структурата си преобладаване на съпротивляемост към развиване на синдрома емоционално изгаряне (изтощаване на емоционалните ресурси) (1).

За съвременния студент батерията от тестове за диагностициране на педагогическите способности би била много полезна. Тя съдържа: а) тестови методики за определяне на изразеността на първичните компоненти на педагогическите способности (седем теста); б) тестови методики за определяне на педагогическия потенциал (шест теста); в) методика за определяне на изразеността на педагогическото майсторство (седем теста).

В представените дотук класификации педагогическите способности се определят като: условие за ефективност на педагогическата дейност (Н. Д. Левитов, Ф. Н. Гоноболин, В. А. Крутецки), чувствителност към различни компоненти на педагогическата дейност (Н. В. Кузмина, А. А. Реан), валентност на резултата от действията, съотносима с психофизиологическите особености на психическите функции и състояния (Н. А. Аминов). Системното изложение на представените публикации е извършено целенасочено, за да провокира студентите за по-задълбоченото им изучаване.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Аминов, Н. А.* Некоторые теоретические аспекты дифференциальной психодиагностики специальных способностей // Типологическая диагностика и образование. Под ред. Е. П. Гусева. Москва, 1991.
2. *Гоноболин, Ф. Н.* Книга об учителе. Москва, 1965.
3. *Зимняя, И. А.* Педагогическая психология. Ростов-на-Дону. Феникс, 1997.

4. *Крутецкий, В. А.* Психология обучения и воспитания школьников. Москва, 1976.
5. *Кузмина, Н. В.* Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. Москва, 1990.
6. *Кузмина, Н. В.* Профессиональная деятельность преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища. Москва, 1989.
7. *Левитов, Н. Д.* Детская и педагогическая психология. Москва, 1960.
8. *Морева, Н. А.* Основы педагогического мастерства. Москва, Просвещение, 2006.
9. *Платонов, К. К.* Проблемы способностей. Москва, 1972.

ПРОБЛЕМЪТ ЗА ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ СПОСОБНОСТИ В ПОДГОТОВКАТА НА СТУДЕНТИТЕ

НАТАЛИЯ МОРЕВА
ВЕСЕЛИНА ПЕТРОВА

Резюме

Авторките представят резултати от съвместно изследване по проблема за педагогическите способности и уточняват неговото значение в професионално-практическата подготовка на студентите. Характеризират своеобразието на педагогическите способности в състава на човешките способности. Систематизират публикации за съдържанието и структурата на педагогическите способности и предлагат вариант за диагностицирането им. Провокират професионалните интереси на студентите към процеса на формиране и усъвършенстване на педагогическите им способности.

THE PROBLEM OF THE PEDAGOGICAL ABILITIES
IN EDUCATION OF THE STUDENTS

NATALIA MOREVA
VESSELINA PETROVA

Summary

The authors presents results of combined research about the problem of pedagogical abilities and define it's significance in professional-practical education of the students. They characterize in peculiar manner of the pedagogical abilities as part of human abilities. They systematize articles about the content and the structure of pedagogical abilities and propose a variation of it's diagnostic. They provoke the professional interests of the students in the process of forming and improving of their pedagogical abilities.